

המושבות בימי פורענות

בשנת 1905, אחרי שניתנה הקונסטיטוציה על-ידי הצאר הרוסי נמלכו השלטונות בדעתם והתחרטו על המעשה הליברלי שנעשה על ידם בשעת-חולשה, והחליטו לשוב ולדכא כל סימן למהפכה ואת היהודים — החשודים במהפכות — ללמד לקח של ממש. גרמו לשלטונות המקומיים שיש לתת חופש לשונאי היהודים. תחת הסיסמא "הכה ביהודים והצל את רוסיה" עלה גל של פרעות ביהודים.

הימים ימי סתו. עבודות הגורן כבר נסתיימו, והתחלנו להתכונן לקראת החורף. והנה החלו להגיע ידיעות מחרידות על פרעות בערים ובעיירות בכל רחבי רוסיה. מפה לאוזן נמסר על הרוגים ופצועים במקומות שונים, על שוד רכוש, אונס נשים, הרס וחורבן. האווירה נתמלאה אימה ומיום ליום נעשתה דחוסה ועגומה יותר ויותר. הגיעו ידיעות שבכפרים הנוצרים הסמוכים נערכים האיכרים לקיום מצוות הנקמה ביהודים הכרוכה בתקווה ליהנות משוד רכושם, וכל שעה הם עלולים לפרוץ אל המושבה ולערוך בה פרעות.

בהרדת נפש טרחו הנשים להחביא במקומות-סתר בגדים, דברי כסף, כל-י שולחן, כרים, וביקשו להכין מקומות מחבוא למשפחה. ואילו הגברים התכוננו לעמוד על חייהם ורכושם.

מלבד אקדה, חלוד מאי-שימוש (רכושו של איכר אחד), לא נמצא במושבה כל כלי-נשק. באין נשק מהמוכן — נגשו לרקוע סכיני ברזל במפחה. היו אלה סכינים ארוכים מחודדים בקציהם, נשק שקשה להגדיר מהו — ספק סכין ספק כידון... ואף על פי כן, יעיל יותר ממקל רגיל. כל ברזל מתאים הובא בחפזון מהחצרות למפחה ושם הפכו אותו ל"נשק". לא עברו יומיים-שלושה — ובידיו של כל גבר במושבה היה כלי-המגן הפרימיטיבי. איכרי הסביבה שהרגישו בכוננות להגנה עצמית במושבה נמלכו בדעתם ולבסוף לא העזו לערוך התנפלות וכך ניצלה מושבתנו ושתי המושבות השכנות מפרעות ב-1905. (אגב, כעבור עשרים וארבע שנים במאורעות 1929, ואני אז חבר במושב נהלל — עמדנו שוב לפני מחסור חמור בנשק. זכרתי אז את הסכינים של שדה-מנוחה וכדוגמתם הכינונו בשביל הגברים בנהלל חסרי הנשק החם.)

אשר לאקדה היחידי שהיה במושבה — ניסה בעליו כמה פעמים לירות בו ולא עלה בידו, כנראה משום שנצטברה בו חלודה רבה במשך שנים, שלא

היה בשימוש. מרוגז ומאוכזב מהכלי השלומיאלי שלו נכנס האיכר לביתו ובהחזיקו ביד אחת את האקדה התאונן לפני אשתו על הכלי העיקש והאי-לם. כדי להוכיח את צדקת דבריו — הרים את האקדה ושוב לחץ על הדקו, ודווקא אז התעורר הכלי לתחיה וברוב רעש הפליט מתוכו כדור ששרק סמוך מאוד לראשה של אחותו שנודמנה בחדר. אשתו המבוהלת תפסה את האקדה. רצה במהירות אל הגהר וזרקה אותו המימה.

קץ מלחמת העולם הראשונה. הצאר הורד מכסאו. הצבא המתפרק והחיליים: בהמוניהם עזבו את החזית ונדדו בדרך אל בתיהם. הם היו מזועזעים ומאוכזבים מהכשלונות ומהמפללות הצבאיות ואת מיבטחם שמו ברובה, בכידון ובמכונת היריה, שגשאו איתם בהימלטם מהיחידות המתפוררות.

ברוסיה נתחוללה מלחמת האזרחים בין ה"אדומים" החותרים להשליט את המהפכה לבין הגנרלים "הלבנים" שגלחמו להציל את המדינה ואת שליטיה הקודמים מצפורני המהפכה. השלטון עבר מיד ליד ונשתרר תוהו ובוהו בו כל דאלים גבר. בתוך האגדרלמוסיה הזאת גברה שנאת היהודים. חילות פטלורה שלחמו לעצמאות אוקראינות וחילות דיניקין שהגנו על שלטון הצאר — יותר משהשקיעו כוח בהשגת מטרותיהם המוצהרות ריכזו את כוחם ומרצם בפרעות אכזריות ביהודים. נוסף לצבאות "רשמיים" אלה השתוללו כנופיות שאליהן נסתפחו שפלי אדם התאבים לרצח ולשוד, וכל כנופיה כזאת נקראה על שם מפקדה. הכנופיות נדדו על פני אוקראינה הגדולה והביאו הרס וחורבן על האוכלוסיה היהודית. בהגיע שמועה על התקרבות כנופיה כזאת לישוב יהודי — היו מתחברים אליה איכרי הכפרים הסמוכים, ותושביה הנוצרים של העיירה נשאו את נפשם להנאה ממשית משוד החנויות והבתים. על כל הישובים היהודים בפלך חרסון עברה השואה. בשורות חתריות החלו להגיע למושבות שלנו על רצח היהודים שישבו בכפרים הנוצרים ועל חורבן קהילות בעיירות.

בדרך כלל היה שוני בין איכרי המושבה לבין יושבי העיירות. בין עובדי האדמה היו איכרים רחבי כתפיים, בעלי שרירים, שידיהם רגילות להחזיק בקלשון ובגרזן, ובקטטה עם גוי בימי שוק או יריד, לא ברחו, אלא תפסו קלשון או יצול של עגלה וחבלו ביריב. ואם גם הם עצמם נחבלו, לא נכנעו. עדיין חיים היו בזכרון המושבה ימי 1905 כאשר הודות לנכונות להגן על הגפשו והרכוש — ניצלו מהתנפלות. עתה עם התפרצות לבת ההשמדה על פני הישובים היהודים, נחלש הבטחון העצמי. פיקפקנו אם תוכל כל מושבה לעמוד בפני כנופיות רוצחים מזויינים בנשק חם, שאליהם יצטרפו מאות ואלפים מאיכרי הסביבה, מצויידים בגרזנים וקרדומים. אחרי התיעצות הוחלט לבחור בוועדת הגנה משותפת לשלוש המושבות — שדה-מנוחה הקטנה, שדה-מנוחה

הגדולה ובוברובי-קוט. לזועדה זו נבחרו שני חברים — שנדונו בימי הצאר למאסר ארוך על השקפותיהם הסוציאליסטיות ועם המהפכה שוחררו מבית הסוהר — וכן כותב הטורים האלה. עיבדנו תכנית מלאה של התארגנות, אך ידענו שערכה יהיה מוגבל אם לא נשיג נשק חם. כן היה ברור שהכרחי להשיג מהשלטונות הסכמה לעצם ההתארגנות להגנה, ורשיון לרכישת נשק.

נסענו לעיר הפלך, חרסון, והתייצבנו לפני השלטונות; הסברנו את הסכנות הנשקות לשלוש המושבות והצגנו את בקשתנו לרשיון להגנה עצמית ולרכישת הנשק, ואמנם ניתנו לנו הרשיונות. עתה עמדה בעיית הרכישה. חברי חזרו למושבות כדי להשיג את הכסף הדרוש, ואני נשארתי בעיר על מנת להתחקות אחר המקורות מהם אפשר יהיה לרכוש נשק. איכרי המושבות לא הסכימו לרכוש נשק. הם טענו שההגנה בנשק חם — סכנתה מרובה משל הגנה ללא נשק. אקדח בידי בחור צעיר וחמום מוח עלול להפליט כדור גם במריבה פרטית כלשהי — ואז על כל המושבה כולה לעמוד נגד התקפת הנקם של הגויים. צעירי המושבה זעמו על סירובם של האבות לרכוש נשק — סירוב שסיבתו העיקרית היתה — לדעתנו — קפיצת-היד ואי רצון להוציא כסף על דבר שאין בו צורך משקי. בלית ברירה עמלנו להצטייד בכלי הגנה קרים וכן להתארגן כראוי. אגב, הרשיון שהשגנו לא היה לבטלה. בכוחו נרכש נשק להגנה עצמית של יהודי העיר חרסון.

אי השקט בסביבתנו גבר והלך. הגיעה הידיעה המחרידה על רצח מאה ושלושים נפש במושבה גובופולטבקה. גם במושבה דופרוייה נרצחו שלושים איש. האווירה היתה מחושמלת והיה נדמה שהנה הנה יתפרצו גם אלינו. החלטנו שהגיעה השעה להפגין כוח. יום-יום היינו יוצאים כחמש מאות צעירים רכובים על סוסים ודוהרים בשדות, כמפקחים על הסביבה. הדבר עשה רושם על הכפרים והכנופיות שבאיזור לא העזו לפרוץ אלינו בכוחות בלתי מספיקים. הם הגיחו כנראה שאנו מזויינים בנשק חם וערכו הכנות להגברת כוחם. אם כי כל נשקנו היו מקלות וכלי עבודה, הצלנו את שלוש המושבות מהתנפלות על-ידי התארגנות טובה ומפגן כוחנו.

הסכנה חלפה, אבל פחד מחדש בא: מתחנת הרכבת סנייגירובקה, מהלך ב-20 קילומטר מאתנו התבצר גדודו של גריוגורייב. חייליו היו לבושים מדי צבא, מזויינים היטב ומקיימים משטר צבאי סדיר. האם גדוד זה נמנה עם צבאותיו של פטליוורה הידועים לשמצה ביחס ליהודים? מנסיונו המר ידענו שאפילו אם זה גדוד צבאי חוקי — לא ימנעו חייליו מעצמם את ההזדמנות לשדוד, לאנוס, להכות ואף לקפו נפש. חששותינו נתחזקו כשהיילי הגדוד פגעו בשני בחורים מהמושבה שנקלעו להם בדרך בקרבת התחנה. את האחד זרקו לבאר מים שעמקה 60 מטרים והשני נמצא לאחר שעזנה עינויים אכזריים. במשך חודש ימים היה מחוסר הכרה ולשונו נאלמה.

פחד נפל על המושבות. מה יכול להיות ערכה של הגנה במקלות נגד רוצחים מזויינים בכלי-הנשק? האיכרים החלו לצרור צרורותיהם ולהתחבא בחצרות וגם בשדות. היו גם כאלה שתיכננו מנוסה לערים הקרובות, בהן מתגוררים יהודים רבים. בעצם ההכנות הבהולות של משפחתי למנוסה, החלטתי לבחון מהו המצב בשדה-המנוחה הגדולה ובברובי-קוט הקרובות יותר ממושבתנו לתחנת סניגירובקה. עליתי על סוס מהטובים ביותר שהיו לנו, ויצאתי לכיוון המושבות האלה.

בשדה-המנוחה הגדולה נצטרף אלי עוד צעיר רוכב ופנינו לברובי-קוט. נכנסנו לרחוב ונדמהנו: אין רואים גפוש חיה בחצרות, כאילו כולם שבקו חיים, אך לעומת זאת רועד חלל האויר מגעיית הפרות ברפתות. היתה זו שאגה מלאת אימה ותחוננים לבעלים שישחררו את עטיני הפרות מלחץ החלב שנצטבר. לבנו התפלץ למראה מנוסתם של האיכרים ומשפחותיהם עוד בטרם נראה פורע אחד ברחוב. הבינונו שאם הגיע לאזני המסתתרים במרתפים ובעליות הבתים שעטת סוסינו — יהיו בטוחים שהגיעו הפורעים ותגבר בהלתם. נעמדנו באמצעו הרחוב והחילונו לצעק בקול גדול באדיש: יהודים אייכם? הראו עצמכם... יהודים אנו... אין כאן פורעים...

בוזה אחר זה, החלו להיראות דמויות רועדות חוזרות פנים, וקמוטות בגדים. בראותם אותנו פג פחדם במקצת. הם רצו לעבר הרפתות וחלבו את הפרות. היו ביניהם שחזרו לבתים.

עבר לילה, חלף יום ועוד יום, הרוחות שקטו במקצת. אמנם הכל היה מוכן למנוסה, אולם בינתיים טיפלו במשק ובישלו. החיים קבלו צביון של "חיי שעה". הועמדו צופים לראות מרחוק אם מתקרב האוייב, כדי שיוכלו, בהגיע השעה, לזנוח הכל ולנוס למחבואים.

ואמנם בא האות. פלוגה של הגדוד נכנסה בראש קציניה לברובי-קוט. החיילים לא רצחו ולא אנסו אלא שלחו את ידם בביזה. משם עברו ונכנסו לשדה-המנוחה הגדולה וגם כאן העמיסו על עגלותיהם צרכי מזון — קמח, עופות, כיבושים, קטניות — מכל הבא ליד.

ניזדרו בני המושבות והחליטו להתייצב לפני הקצינים כשהצעה בפיהם: מוטב שהאיכרים ימציאו לגדוד מצרכים מתוך הסכם, מאשר יקחו החיילים מכל הבא ליד, ללא סדר והתאמה. לאתר משא ומתן ועמידה על המקו, הוסכם על כמויות המזון שיש להמציא, וכן על תשלום סכום כסף במזומנים. מיד עם חתימת ההסכם ציוו הקצינים על חייליהם להפסיק את הביזה. רצה הגורל ועוד טרם אספו את מיכסות התוצרת שהובטחו על-ידי האיכרים בא רץ מאת שר הגדוד גריגוריב עם פקודה לחזור מיד לתחנה. יתכן שהגיעו אליהם ידיעות על הצבא האדום הקרב ובא.

יצאנו בשלום מהפרעות אשר נתרגשו על ראש יהודי רוסיה ובהן נפלו

כמאתיים אלף חללים. לא מעט עמדה לנו בכך רוחם האמיצה של עובדי האדמה וחיי העצמאות של המושבות. אך אם היו גילויי פחדנות, מנוסה והסתתרות, הרי קשה להאשים את מחוסרי-המגן בחולשה, מאחר שידעו שלבם של החיילים המזויינים בגשק לרוב מתאוה לשוד ולביוזה, לאונס אשה יהודיה ולתקיפת פגיון או כדור בלב היהודי המזדמן בדרכם.

מרדכי שמחוני (גבע)